

Ο διάλογος Θρησκείας και Επιστήμης, ως διδακτικό αντικείμενο του θρησκευτικού μαθήματος

Νικόλαος Παύλου

Θεολόγος- Ιστορικός, ΔρΘ, ΜΑ. ΜTh

nikpavlou@gmail.com

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στοιχεία που αφορούν το διάλογο θρησκείας-επιστήμης διδάσκονται σε τάξεις του Λυκείου. Στόχος της εισήγησης είναι να συζητηθούν κάποιες θεωρητικές προϋποθέσεις, οι οποίες θα χρησιμεύσουν στη διδασκαλία σχετικών εννοιών του μαθήματος των Θρησκευτικών.

Το θέμα των σχέσεων της Αγίας Γραφής με τις φυσικές επιστήμες εξακολουθεί και σήμερα να είναι επίκαιρο και να απασχολεί τη σκέψη. Είναι γνωστό ότι στο παρελθόν οδήγησε σε παρεμβάσεις στο έργο της επιστημονικής έρευνας, αλλά και σε υποβάθμιση της συμβολής της Αγίας Γραφής στη συγκρότηση του δυτικού πολιτισμού, περιορίζοντας έτσι το ρόλο της θρησκείας στη ζωή του ανθρώπου.

Πυξίδα για το διάλογο θα αποτελέσει η στάση των βιβλικών συγγραφέων, που γνώριζαν τις αντιλήψεις της εποχής τους και τις χρησιμοποιούσαν για να αναπτύξουν το θεολογικό προβληματισμό τους. Οπότε σε αυτόν θα χρησιμοποιηθούν τα σύγχρονα πορίσματα των φυσικών επιστημών, τα οποία μπορούν να ανοίξουν νέους ορίζοντες στην έρευνα της Αγίας Γραφής, αφού θα γίνουν αφορμή να καταγραφούν ερωτήματα που απαιτούν νηφάλιες και εμπειριστατωμένες απαντήσεις, και θα δημιουργήσουν προκλήσεις που θα δώσουν το έναυσμα για μία δημιουργική προσέγγιση.

Λέξεις κλειδιά: Θρησκεία, Επιστήμη, Γένεσις, Διάλογος

A. Εισαγωγή

Το 1984 κυκλοφόρησε και χρησιμοποιήθηκε ως διδακτικό εγχειρίδιο της Α΄ Λυκείου το βιβλίο του Λευτέρη Σταυριανού «Ιστορία του ανθρώπινου γένους». Είναι γνωστό ότι αποσύρθηκε επειδή περιείχε αναφορές στη θεωρία του Δαρβίνου, που θεωρούνταν ότι αντιμάχονταν τη βιβλική αφήγηση για τη Δημιουργία. Αποτέλεσε έτσι αφορμή «αντιπαράθεσης» με σημείο αναφοράς την ερμηνεία που δίνονταν σε βιβλικούς στίχους. Ανέδειξε όμως και την αναγκαιότητα ενός νηφάλιου διαλόγου για τη σχέση της θρησκείας με την επιστημονική γνώση που θα λάβαινε υπόψη τον τρόπο σκέψης του σύγχρονου ανθρώπου, ο οποίος θα ήταν χρήσιμος στη διδασκαλία του θρησκευτικού μαθήματος.

Σήμερα στοιχεία που αφορούν το διάλογο θρησκείας-επιστήμης διδάσκονται –πολύ ορθά κατά τη γνώμη μου- πλέον σε τάξεις του Λυκείου. Συγκεκριμένα στη Β΄ Λυκείου, στη ΘΕ 1: ΘΕΟΣ (Αποκάλυψη, δημιουργία, βίωμα, λύτρωση, αθεΐα), στο 2ο δίωρο το θέμα είναι η Δημιουργία (αντικείμενο που, όπως θα τονιστεί, έχει άμεση σχέση με το θέμα των σχέσεων θρησκείας – επιστήμης), ενώ στη Γ΄ Λυκείου στη Θ.Ε. 1 ΔΙΔΗΜΜΑΤΑ (επιστήμη, τεχνολογία, γενετική, οικολογία) το 1ο δίωρο είναι αφιερωμένο στην επιστήμη.

B. Οι προϋποθέσεις

Στόχος των λόγων που θα ειπωθούν στη συνέχεια, είναι να συζητηθούν θεωρητικές προϋποθέσεις, οι οποίες θα μπορούσαν να χρησιμεύσουν για τη διδασκαλία του μαθήματος (Dinham & Francis 2015). Είναι γνωστό ότι το ζήτημα των σχέσεων της θρησκείας με την επιστήμη είναι τεράστιο, δεν εξαντλείται εύκολα και αποτελεί βασικό μέρος του γενικότερου προβληματισμού για το ρόλο της θρησκείας στο σύγχρονο κόσμο.

Βασική προϋπόθεση είναι η διαπίστωση ότι στη συνείδηση του ανθρώπου που κινείται στα πλαίσια του δυτικού πολιτισμού, το ζήτημα για το οποίο γίνεται λόγος, έχει ταυτιστεί με τις αφηγήσεις της Αγίας Γραφής για τη δημιουργία. Ως επιστήμη εννοούνται εδώ οι φυσικές επιστήμες, στη δικαιοδοσία των οποίων ανήκουν ζητήματα που σχετίζονται με τη δημιουργία. Αυτή αποτελεί λοιπόν την αιχμή του δόρατος για το θέμα που εξετάζεται (Edwards 2015).

Και η Βίβλος και οι Φυσικές επιστήμες «κοιτάζουν» τον κόσμο, καθώς και τη δημιουργία του σύμπαντος, των έμβιων όντων και ειδικά του ανθρώπου. Φυσικά οι διαφορές στον τρόπο προσέγγισης είναι a priori δεδομένες, και συνδέονται με την παραγωγή του σχετικού λόγου και τη διάχυσή του. Εντοπίζονται, -για να ακριβολογήσω- εκτός των άλλων, στο πως της δημιουργίας, στην εξέλιξη των δημιουργημάτων, ακόμη και στο ρόλο που έχει ο άνθρωπος στη σχέση του με τα υπόλοιπα πλάσματα.

Γ. Αγία Γραφή – Φυσικές Επιστήμες

Η πεποίθηση πως η αφήγηση της Αγίας Γραφής -και όχι τα θεολογικά μηνύματά της- για τη δημιουργία και τη θέση των όντων, που καταγράφεται κυρίως στο πρώτο βιβλίο της Πεντατεύχου, τη Γένεση, είναι η αληθινή και οτιδήποτε θεωρούνταν πως έρχονταν σε αντιπαράθεση με αυτή θεωρούνταν λανθασμένο, ήταν κυρίαρχη στις προνεοτερικές ευρωπαϊκές κοινωνίες. Στις εποχές μάλιστα που κυριαρχούσε η θρησκευτική αυθεντία στο χριστιανικό κόσμο, όποια συζήτηση αμφισβητούσε την παραπάνω άποψη δημιούργησε παρεμβάσεις θρησκευτικών ηγετικών κύκλων που πίστευαν πως έτσι διακυβεύεται το κύρος της Βίβλου, και οδήγησε στην καταδίκη πολλών έντιμων ερευνητών που αναγκάστηκαν κάποιες φορές να ανασκευάσουν τα πορίσματά τους, για να μη χάσουν ακόμη και τη ζωή τους.

Όμως και η άποψη ότι μόνο τα συμπεράσματα των φυσικών επιστημών είναι απολύτως ορθά, αφού στηρίζονται στην παρατήρηση και στο πείραμα, οδήγησε σε υποβάθμιση της συμβολής της Αγίας Γραφής στη συγκρότηση του δυτικού πολιτισμού, κυρίως στο τέλος του 19ου αι. και στον 20ο αι., και περιόρισε σημαντικά το ρόλο της θρησκείας στη διαμόρφωση της καθημερινότητας του ανθρώπου που κινούνταν μέσα σε αυτόν.

Ταυτόχρονα αρκετές από τις ανακαλύψεις που λάβαιναν χώρα -κυρίως τον 20ο αιώνα- θεωρήθηκε ότι πλήττουν το βιβλικό κύρος, και κακώς οι ερμηνευτές της ασχολούνταν με ζητήματα που πλέον θεωρούνταν ότι δικαιωματικά ανήκουν στους εκπροσώπους των φυσικών επιστημών. Αποτέλεσμα ήταν η δημιουργία ενός φαύλου κύκλου εναλλαγής απολογητικών επιχειρημάτων από θεολόγους, που πίστευαν ότι προστάτευαν τις καταγραφές της Αγίας Γραφής και αντεπιχειρημάτων από «ειδικούς» που τα αντέκρουαν. Στο τέλος βέβαια ζημιωμένη ήταν η θεολογική και η επιστημονική σκέψη.

Σε αυτό το πλαίσιο δημιουργήθηκε και η αντίληψη ότι η συζήτηση για τη σχέση της Παλαιάς Διαθήκης με την επιστήμη οφείλει να στηριχτεί στη διαπίστωση πως η πρώτη έχει ως αποστολή να απαντήσει μόνο στα –θεωρούμενα- «θρησκευτικά» ερωτήματα «Ποιος έκανε τον κόσμο» και «Γιατί τον έκανε». Στην ουσία έτσι δημιουργείται, κατά τη γνώμη μου, και πάλι ένα απολογητικό κλίμα, που εγκλωβίζει την Παλαιά Διαθήκη και δεν της αφήνει περιθώρια για διάλογο με την ανθρώπινη διάνοηση. Ταυτόχρονα χάνεται και η πολυπλοκότητα της βιβλικής αφήγησης που έχει πολλές παραμέτρους.

Δ. Και «σήμερα»;

Η σχέση όμως της Αγίας Γραφής και φυσικών επιστημών θα μπορούσε να ήταν καλύτερη, αρκεί να κυριαρχούσε ο αλληλοσεβασμός και οι εκπρόσωποί τους φρόντιζαν να αναδείξουν τα χαρακτηριστικά του αντικείμενου που θέρπευαν, χωρίς να προσπαθούν να εισχωρήσουν σε χώρους που δεν τους ανήκαν. Φυσικά, όπως τονίστηκε, αυτή η πρακτική σε παλαιότερες εποχές, που όλα τα αντικείμενα του επιστητού θεωρούνταν *ancillae theologiae* (θεραπευτικές της θεολογίας), κυριαρχούσε, ή αντίθετα η θρησκεία ήταν για μία μεγάλη ομάδα διανοητών –μόνο – «το όπιο του λαού», αυτή η σκέψη –που κατά βάση συνδέεται και με την προσπάθεια για χειραφέτηση του ανθρώπινου πνεύματος- ήταν δύσκολο να βρει θιασώτες. Σήμερα όμως;

Είναι προφανές ότι η λέξη «σήμερα» είναι αυτή που πρέπει να ενδιαφέρει και στο ζήτημα των σχέσεων της Αγίας Γραφής και φυσικών επιστημών. Περιθώρια για αντιπαράθεσεις δεν υπάρχουν πλέον και εκείνο που επείγει είναι η προσπάθεια για έναν έντιμο και ειλικρινή διάλογο μεταξύ τους. Σε αυτό το σημείο καταθέτω τις παρακάτω επισημάνσεις, που ίσως μπορούν να βοηθήσουν την προσπάθεια για προσέγγιση του άλλου. Αναγκαστικά αυτές θα επικεντρωθούν στη Βίβλο, ως διδακτικού αγαθού, αφού οι απόψεις που καταγράφονται εδώ προσεγγίζουν το θέμα από τη σκοπιά της θρησκευτικής διδασκαλίας σε μαθητές.

Ε. Επισημάνσεις

Επισήμανση πρώτη: Η Βίβλος είναι ένα «ανοιχτό έργο». Αυτό σημαίνει ότι τα εδάφια της μπορούν να δεχτούν πληθώρα ερμηνειών. Αυτό όμως δε σημαίνει ότι όλες συμφωνούν με το πνεύμα των συγγραφέων της, και με τα μηνύματα που θα ήθελαν αυτοί να δώσουν. Στην πραγματικότητα πολλές από αυτές «βιάζουν» το κείμενο και το «αναγκάζουν» να μιλήσει με τον τρόπο που επιθυμούν.

Επισήμανση δεύτερη: Οι συντάκτες της Αγίας Γραφής χρησιμοποιούσαν τους συλλογισμούς και τις παραστάσεις του κόσμου τους, για να περιγράψουν τη σχέση του Θεού με την ανθρώπινη ιστορία (Κωνσταντίνου 2016). Ήταν άνθρωποι με έναν «οριενταλιστικό» τρόπο σκέψης: Αυτό σημαίνει ότι δεν χρησιμοποιούσαν αφηρημένες έννοιες, αλλά συμβολικές εικόνες ή γεγονότα της δικής τους καθημερινότητας που μπορεί να αφορούσαν, για παράδειγμα, τις περιπέτειες μιας φτωχής χήρας, της Ρουθ, , για να αναδείξουν την επέμβαση του Θεού στην ανθρώπινη ιστορία. Αυτός άλλωστε ήταν και ο στόχος τους, άσχετα αν το μέσον που χρησιμοποιούσαν (οι εμπειρίες από την καθημερινότητά τους) είναι κάποιες φορές τόσο ξένο για το σημερινό άνθρωπο.

Επισήμανση τρίτη: Το κεντρικό θέμα της Αγίας Γραφής είναι οι ενέργειες του Θεού. Με άλλα λόγια η σχέση του Θεού με την ιστορία, όπως τονίστηκε παραπάνω. Ο Θεός δηλαδή, σύμφωνα με τη Βίβλο, ενδιαφέρεται για τον κόσμο και δεν τον εγκαταλείπει. Μάλιστα σε κάποια στιγμή εισέρχεται και ο ίδιος μέσα στην ανθρώπινη ιστορία,

όπως πιστεύουμε εμείς οι Χριστιανοί. Και αυτό το κάνει από αγάπη για τον άνθρωπο. Αυτή λοιπόν η αγάπη γίνεται κεντρικό στοιχείο της διδασκαλίας του, και αυτό αποκλείει βεβαίως οποιαδήποτε μορφή ηθικισμού, που επιβιώνει μόνο εκεί που υπάρχει καταναγκασμός.

Επισήμανση τέταρτη: Η Βίβλος στις καταγραφές για τη δημιουργία χρησιμοποιεί το κοσμοείδωλο της εποχής και της περιοχής που δημιουργούνται και ολοκληρώνονται οι αφηγήσεις. Εν συντομία σε αυτό αποτυπώνονταν η αντίληψη για μία γη επίπεδη που αποτελούσε και το κέντρο του κόσμου. Αυτή περιβάλλονταν από το στερέωμα, έναν ουράνιο θόλο στον οποίο κινούνταν ο ήλιος, η σελήνη και τα αστέρια. Μάλιστα πίστευαν ότι αυτά αποτελούν το ουράνιο στράτευμα που ήταν υπό τις διαταγές του Κυρίου. Έξω από το στερέωμα ήταν τα ουράνια ύδατα, ενώ κάτω από τη γη ήταν η άβυσσος (Κωνσταντίνου 1985).

Επισήμανση πέμπτη: Η βιβλική αφήγηση της Δημιουργίας περιλαμβάνεται –σύμφωνα με τη διαδεδομένη σήμερα αντίληψη- στην Ιερατική παράδοση (Ρ Γεν 1,1-2,4α) και στην παράδοση του Γιαχβιστή (J Γεν 2,4β-25). Αναφορές στη δημιουργία και στην εικόνα του κόσμου γίνονται και σε άλλους παλαιδιαθητικούς στίχους (Preuß Horst Dietrich, 2011) .

Η καταγραφή της Ιερατικής παράδοσης περιστρέφεται γύρω το Γεν 1,1. Πρωταγωνιστής της αφήγησης είναι ο Θεός. Με το λόγο Του δημιουργούνται τα πάντα. Η ιερατική νοοτροπία είναι διάχυτη σε όλο το κείμενο, που αναδεικνύει την ιερότητα της έβδομης ημέρας, καθώς και την ιεραρχική σειρά των δημιουργημάτων (δημιουργούνται καταρχήν αυτά που είναι προϋπόθεση για να υπάρξουν, στη συνέχεια, νέα). Αλλά και ο ανθρωποκεντρισμός έχει τη θέση του, με την έννοια ότι ο άνθρωπος κατασκευάζεται «κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν» με το Δημιουργό του, ενώ έχει το προνόμιο να εξουσιάζει όλα τα υπόλοιπα κτίσματα του Θεού (Vogels 1988).

Στην αφήγηση του Γιαχβιστή ο Κύριος δημιουργεί τον άνθρωπο, και τον τοποθετεί σε έναν κόσμο που ήδη υφίσταται, ως προς τα βασικά συστατικά του. Σε αυτόν όμως δεν υπάρχουν θάμνοι ούτε χόρτα. Η αιτιολόγηση γι' αυτό το δυσάρεστο γεγονός είναι πως ο Κύριος δεν είχε ακόμη βρέξει. Εντούτοις όμως νερό ανέβλυζε .

Ο Κύριος δημιουργεί έναν σύντροφο για το δημιούργημά του, με το οποίο θα γίνονται ένα σώμα. Απαγορεύει στον άνθρωπο τη βρώση του δένδρου της γνώσης του καλού και του κακού . Η παρακοή της εντολής του θα επιφέρει το θάνατο. Δημιουργεί έναν σύντροφο για το δημιούργημά του, με το οποίο θα γίνονται ένα σώμα.

Πρόκειται για μία ιδιαίτερα σύνθετη αφήγηση που βασικά επικεντρώνεται στη σχέση του ανθρώπου με το Θεό και τις ενέργειές Του. Ένας από τους στόχους της είναι να αιτιολογήσει την ανάγκη για τήρηση των εντολών, αφού σε διαφορετική περίπτωση –όπως παρουσιάζεται στη συνέχεια του κειμένου της Γενέσεως- η τιμωρία θα είναι βαριά, και θα προέρχεται από το Θεό. Αναδεικνύει ακόμη και την ιερότητα θεσμών που οι συντάκτες τους παρουσιάζουν να έχουν θεϊκή προέλευση. Για παράδειγμα ο γάμος δείχνει να έχει καθαγιαστεί από τον Κύριο. Κάτω από αυτή την προοπτική γίνεται αντιληπτό ότι πρακτικές σαν τους μεικτούς γάμους, που απέκλιναν από τη θρησκευτική ορθοπραξία του βιβλικού Ισραήλ και επομένως δεν είχαν καθαγιαστεί από τον Γιαχβέ, δε θα γίνονταν αποδεκτοί, γεγονός που αναδείχτηκε σε όλη την έντασή του στη μεταϊσραηλίστικη ιουδαϊκή κοινότητα (Μούρτζιος 2012) , αφού έρχονταν σε αντιπαράθεση με τις αρχές στις οποίες στηρίζονταν ο βιβλικός Ισραήλ.

ΣΤ. Το παλαιδιαθητικό πλαίσιο

Αυτό το παλαιδιαθητικό πλαίσιο που χρησιμοποιείται για τη θρησκευτική διδασκαλία της δημιουργίας στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, είναι, χωρίς αμφιβολία, αρκετά «προκλητικό» με την έννοια ότι οι αναφορές που περιέχει δίνουν προεκτάσεις οι οποίες συνδέονται με νοοτροπίες, συμπεριφορές, στάσεις και τρόπους ζωής. Οπότε είναι ζητούμενος ένας σχολικός τρόπος ερμηνείας του κειμένου, που θα του δίνει τη δυνατότητα να «διαλεχθεί» με τον άνθρωπο που ζει στην εποχή του κριτικού λόγου (Παπαπέτρου 1987) , ώστε να μπορέσει ο μαθητής να αισθανθεί πως απέκτησε υλικό που θα τον βοηθήσει ουσιαστικά στο θρησκευτικό γραμματισμό του και θα τοποθετήσει σε ορθή βάση τη σχέση θρησκείας και επιστήμης. Επομένως είναι απαραίτητο η διδασκαλία να συμβαδίζει οπωσδήποτε με τα ενδιαφέροντα των σημερινών μαθητών, ενώ αναδεικνύει και την ανάγκη για συνεχή ανανέωση των θρησκευτικών σχολικών εγχειριδίων, αφού σε διαφορετική περίπτωση ενδέχεται να προβάλλουν παλαιότερους προβληματισμούς, που σήμερα μπορεί να έχουν ξεπεραστεί. Το βασικό ερώτημα αφορά λοιπόν το στόχο της σύγχρονης διδασκαλίας για τη δημιουργία του κόσμου και του ανθρώπου. Τι μπορεί δηλαδή από την αφήγηση της Ιερατικής παράδοσης και του Γιαχβιστή να κεντρίσει το ενδιαφέρον, και να χρησιμεύσει στα σημερινά παιδιά, ώστε να τους δώσει εφόδια για να μπορέσουν να γίνουν ολοκληρωμένες προσωπικότητες;

Για την απάντηση του ερωτήματος είναι απαραίτητο να μη ξεχνάει κανείς ότι γίνεται λόγος για έναν θρησκευτικό γραμματισμό που απευθύνεται σε άτομα που διδάσκονται πτυχές του δυτικού/ευρωπαϊκού πολιτισμού. Οπότε είναι αδιανόητο να μη γνωρίζουν το παλαιδιαθητικό κείμενο για τη δημιουργία του κόσμου που αποτελεί ένα από τα θεμέλιά του. Η διδασκαλία του είναι το ίδιο βασική –τηρουμένων των αναλογιών- με τη γνώση του πυθαγορείου θεωρήματος, της Magna Charta, των φιλοσοφικών αντιλήψεων του Πλάτωνα, της ρωμαϊκής νομικής συμβολής, των νόμων της Φυσικής, της Χημείας κ.ο.κ. Επομένως, αφορά όλους τους μαθητές, ανεξάρτητα από τις θρησκευτικές τους αντιλήψεις. Εκτός όμως από αυτό, αφού αποτελεί και βασικό κείμενο της χριστιανικής διδασκαλίας, η γνωριμία

- Κωνσταντίνου Μιλτιάδης (1985). «Το κοσμοείδωλο της Παλαιάς Διαθήκης. Προϋποθέσεις θεολογικής θεώρησης του κόσμου», ΕΕΘΣΘ, τ. 28ος, Θεσσαλονίκη, σ. 431-454
- Κωνσταντίνου Μιλτιάδης (1998). *Ρήμα Κυρίου κραταιόν. Αφηγηματικά κείμενα από την Παλαιά Διαθήκη*, Θεσσαλονίκη: Π.Σ. Πουρναρά
- Κωνσταντίνου Μιλτιάδης (2016). *Μικρές Ερμηνευτικές Μελέτες σε αφηγηματικά κείμενα της Παλαιάς Διαθήκης*, Θεσσαλονίκη: Ροπή
- Μούρτζιος Ι.Χ. (2012). *Η μεταιχμαλωσιακή ιουδαϊκή κοινότητα στον Τριτοησαΐα. Ιστορία-Θεολογία*, Θεσσαλονίκη: Πουρναράς
- Παπαπέτρου Κωνσταντίνος (1987). «Πίστη και Γνώση», Ανάτυπο από το «Επίσημοι Λόγοι» του Πανεπιστημίου Αθηνών (27^{ος} τόμος), Αθήναι: ΕΚΠΑ
- Preuß Horst Dietrich, Επιμέλεια-Μετάφραση Ι. Μούρτζιος (2011). *Θεολογία της Παλαιάς Διαθήκης*, Θεσσαλονίκη: Πουρναράς, σσ. 437-438 7 Γεν 1,26
- Vogels Walter (1988). « Like One of Us, Knowing Tob and Ra (Gen 3:22)», Semeia, 81, 145-157